

РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРИЧЕТНІСТЬ ДО ЗЛОЧИНУ ТА СПІВУЧАСТЬ У ЗЛОЧИНІ У ПЕРІОД ПРАВЛІННЯ КАТЕРИНИ ІІ

Ключові слова: причетність до злочину, переховування злочинця, недонесення, потурання, співучасть у злочині.

Основними джерелами кримінального права у другій половині XVIII століття залишались Соборне Уложення 1649 р., новоуказні статті про татебні, розбійні та убивчі справи 1669 року, військово-морське кримінальне законодавство, яке було започатковано Петром І, та узаконення російського уряду. За часи правління Катерини ІІ у Російській імперії було прийнято низку кримінально-правових документів. Найбільш відомими серед них були Наказ Катерини ІІ Комісії про складення проекту нового Уложення 1767 року та Статут благочинства або поліцейський 1782 року.

Дослідження розвитку російського кримінального законодавства XVIII століття здійснювали такі вчені як П. Й. Бобровський [1, с. 52–70], А. В. Наумов [3, с. 64–67], М. С. Таганцев [9, с. 171–180], Д. Г. Тальберг [10, с. 92–116], О. І. Чистяков [8, с. 321–504] та інші.

Комплексного аналізу кримінально-правових положень щодо відповідальності за переховування злочинця, недонесення, потурання, придбання або збут викраденого, співучасть у злочині, які містились у Наказі Катерини ІІ Комісії про складення проекту нового Уложення від 1767 року, Статуті благочинства або поліцейському 1782 р. та інших правових пам'яток часів Катерини ІІ, не проводилося.

Метою статті є визначення основних ознак причетності до злочину, а також співучасті у злочині, які містились у Наказі Катерини ІІ Комісії про складення проекту нового Уложення від 1767 року, Статуті благочинства або поліцейському 1782 р. та інших законодавчих актів у період правління Катерини ІІ.

У перші роки правління Катерини ІІ у Російській імперії продовжується кримінально-правова політика щодо посилення відповідальності переховувачів злочинців, доносителів на них і потурачів злочинам. В іменному указі Катерини ІІ від 10 лютого 1763 року звертається увага на небезпеку, яка виходить від причетних осіб, котрі сприяють розбійникам, злодіям, грабіжникам, лихоїмцям та іншим злочинцям: «... ибо таковые злодеи, становщики вреднее самых злейших разбойников, тем, что когда б всех становщиков и пристанодержателей искоренить, то б и разбойники сами по себе истребились, не имея нигде прибежища своего» [4, с. 155–156]. Цим же указом було передбачено для розбійників та інших злочинців звільнення від покарання, якщо вони повідомлять про тих, хто надає сховище злочинцям, за умови, що вони не вчиняли вбивств і підпалів будинків. Крім того, він визначав матеріальну винагороду в розмірі 50 рублів за повідомлення про таких переховувачів.

Іменним указом Катерини ІІ від 22 серпня 1765 року закріплювався порядок кругової поруки населення. Так, якщо буде виявлено, що в населеному пункті знаходили притулок злочинці, то його обивателів накладалися штрафні санкції: «А чтоб все жительство опоручить круговою порукою в искоренении таковых злодеев, за слабое в том смотрение, а иногда и понаровку, со всего того жительство, где воры и разбойники, хотя и не ведомые им, пристань и жительство в то время имели» [5, с. 228]. З кожної ревізійкої душі, відповідно до цього указу, стягувався штраф по десять копійок.

За потурання у вчиненні злочину посадові особи, на яких покладался обов'язок «викоріняти» злочинців у ввіреній їм губернії, провінції чи місті, притягалися до відповідальності. Згідно з указом від 22 серпня 1765 р. відповідальність несли поміщики, прикажчики, старости, соцькі та десяцькі, які не перешкоджали знаходженню у підпорядкованих їм населених пунктах розбійників, злодіїв, утримувачів пристаней, становщиків.

Поміщики від штрафних санкцій звільнялися за умови, що їм було невідомо про переховування злочинців у своєму маєтку. Населення звільнялося від відповідальності за переховування за умови, коли одним із жителів було надано злочинцеві житло на строк не більше трьох днів. У цьому випадку відповідальність покладалася лише на того, хто надав своє житло злочинцеві, і за умови, що йому було відомо про злочинну діяльність останнього. Якщо злочинець проживав у населеному пункті понад три дні, відповідальність несло все населення, незалежно від того, знало воно чи ні про злочинну діяльність особи, яка переховувалася. Як впливає з розгляданого документа, таких заходів було вжито для того, аби «все обыватели в их селениях один за другим прилежнее смотрели, и никакой ворами и разбойникам пристани, а паче укрывательства, не чинили» [5, с. 228].

Указом від 22 серпня 1765 року передбачалося переховувачам злочинців відшкодовувати шкоду, заподіяну тим, кого вони укривали: «в недостающее же число взыскивать с тех только одних, кои воров и разбойников заведомо держали, и об их воровствах знали» [5, с. 228].

У Наказі Катерини II Комісії про складення проекту нового Уложення від 1767 року (далі — Наказ 1767 р.) було відображено концептуальні положення з розвитку кримінального законодавства в дусі епохи Просвітництва. У ньому знайшлося місце питанням причетності до злочину та співучасті. Катерина II в ст. 202 глави X Наказу 1767 р. звертала увагу на необхідність диференціації відповідальності співучасників злочину: «... надобно положить наказания не столь великия сообщникам в беззаконии, которые не суть непосредственными оного исполнителями, как самим настоящим исполнителям» [2]. Катерина II зазначала, що «законы, наказующие с большею жестокостию исполнителей преступления, нежели простых только сообщников, воспрепятствуют, чтоб опасность могла быть равно на всех разделена, и причинять, что будет труднее сыскать человека, который бы захотел взять на себя совершить умышленное злодеяние, понеже опасность, которой он себя подвергнет, будет больше в рассуждении наказания, за то ему положенного неравного с прочими сообщниками» [2]. На думку Катерини II, такий підхід до врахування ступеня участі кожного з винуватців у спільному вчиненні злочину зменшить можливість «спільникам злодіяння погодитися між собою».

У статті 203 глави X Наказу 1767 р. Катерина II розмірковує про доцільність звільнення від покарання співучасників злочинної діяльності, які повідомлять про її членів. Вона пропонує застосовувати таке правило у виняткових випадках: «Общий всегдашний закон, обещающий прощение всякому сообщнику, открывающему преступление, должно предпочесть временному особому объявлению в случае каком особенном; ибо такой закон может предупредить соединение злодеев, вперяя в каждого из них страх, чтоб не подвергнуть себя одного опасности; но должно по том и наблюдать свято сие обещание и дать, так говоря, защитительную стражу всякому, кто на сей закон ссылается станет» [2].

Катерина II у статті 403 глави XX Наказу 1767 р. приділила увагу розгляду питання стосовно доносительства про злочини. На її погляд, обов'язок доносити має бути передбачений для громадян лише про особливо небезпечні злочини, котрі стосуються тільки «образи Величності».

У період правління Катерини II 19 грудня 1774 року було прийнято інструкцію «соцькому з товариші» (далі — інструкція від 19 грудня 1774 року), у якій містилися вказівки соцьким, п'ятдесяцьким і десяцьким здійснювати контроль над населенням, щоб у населених пунктах «кроющихся воров и разбойников, шпионов и злоумышленных злоразгласителей и ко всякому воровству подговорщиков, и беглых драгун, солдат, матросов и рекрут и пристанодержателей и укрывателей отнюдь не было» [6, с. 1067–1081].

Причини, що спонукали селянина тікати від поміщика, а солдата й матроса — із місць несення служби, мали соціально-економічний характер. Їх дуже добре розкрито дослідниками кріпосного права, яке існувало протягом кількох століть на території Росії. Уведення жорстких кримінально-правових заходів, спрямованих на «викоренення» зростаючої кількості розбійних збройних загонів у губерніях і провінціях, а також утримання військовослужбовців, рекрутів і селян від утеч, які зазвичай поповнювали лави злочинців, були викликані бажанням російського уряду забезпечити населення імперії від насильства, яким загрожували маргінальні групи.

Відповідно до інструкції від 19 грудня 1774 року, соцькі, п'ятдесяцькі, десяцькі, старости й вибірні люди за потурання вчиненню злочинів, а також переховування злочинців жителями населених пунктів, якими вони управляли, несли відповідальність: «о ворах и разбойниках и смертноубийцах и о пристанослужителях уведев, ловить и в надлежащее место за крепким караулом приводит не будут, или хотя одного из оных вора и разбойника и смертоубийцу, по слышании узнав утаить, и в Канцелярии не объявит... с таковым поступлено будет по указу без упущения» [6, с. 1070]. Цим документом на мешканців населених пунктів було покладено обов'язок повідомляти представників влади про знаходження «разбойников и смертноубийц», а також брати участь у їх ловінні.

8 квітня 1782 року Катерина II підписала Статут благочинства або поліцейський (далі — Статут 1782 р.). Цей документ активно використовувався в судовій практиці, оскільки в ньому містились окремі питання кваліфікації злочинів, а також правила призначення покарання за окремі види злочинів.

Статут 1782 р. містив низку кримінально-правових норм, котрі мали ознаки причетності до злочину та співучасті. Так, у ст. 229 розділу М «Запрещении» Статуту перелічувалися діяння, що мали ознаки приховування злочину. Вони були віднесені до категорії злочинів проти правосуддя: «подтверждается запрещение учинять уголовныя преступления противу правосудия вообще, как то...» [11, с. 480]. До їх числа входили: «прием краденной вещи» (п. 8), «лживое употребление поддельного, или скрытого, или утаенного» (п. 10), «утайка уголовного дела» (п. 12) [11, с. 480–481]. У ч. 2 ст. 271 Статуту 1782 р. було передбачено відповідальність за потурання по службі: «учинить упущение должности» [11, с. 486].

Статут 1782 р. включав норми, які передбачали відповідальність за групову співучасть. Про такі злочини йшлося в статті 230 розділу М «Запрещении». Це «сходбища подозрительныя» (п. 2), «челобитье или прошение, или донос скопом или заговором» (п. 7). Ці злочини були віднесені до тих, що були «противу народной тишины» [11, с. 481].

Відповідно до Статуту 1782 р., при визначенні виду покарання враховувався розмір майна, яке винні незаконно придбавають. У п. 8 ст. 271 за прийняття краденої речі ціною понад двадцять рублів передбачалося взяття винного під варту й передання його до суду. Якщо сума була нижчою за двадцять рублів, то винний брався під варту й направлявся в робочий дім «донеже заработает, сколько ценою принял краденую вещь» [11, с. 486].

За такі діяння, як «упущение должности» (п. 2 ст. 271), використання прихованого майна (п. 10 ст. 271), утаювання кримінального злочину (п. 12 ст. 271), «сходбище подозрительное» (п. 1 ст. 272), «учинение скопа» (п. 6 ст. 272), «учинение челобитья или прошение или донос скопом или заговором» (п. 7 ст. 272) Статут 1782 р. зобов'язував органи влади брати винних під варту й направляти до суду: «... того иматъ под стражу, и отослать к суду» [11, с. 486].

Таким чином, розмір прихованого майна, вид прихованого злочину, кількість осіб, що утворювали «сходбище» або «скоп», значення не мало. Винну особу належало представити суду для дальшого розгляду. Отже, такі діяння мали великий ступінь суспільної небезпечності в порівнянні з тими, за які призначалося покарання у вигляді направлення в робочий дім.

Про підбурювання знаходимо згадку в ст. 200 Статуту 1782 р., де було закріплено заборону підбурювати православних змінити віру: «Подтверждается и возобновляется запрещение всем и каждому иноверцу православного отвратить от православия, или уговорить перейти в иную веру» [11, с. 478].

У Грамоті на права і вигоди містам Російської імперії (Жалуваній грамоті містам) і в Грамоті на права, вольності й переваги благородного російського дворянства (Жалуваній грамоті дворянству), прийнятих у 1785 році Катериною II, було передбачено відповідальність за підбурювання до злочину. Так, дворянин і міщанин могли бути позбавлені свого звання, якщо «доказано будет, что других уговаривал, или научал подобныя преступления учинить» [7, с. 347]. До таких злочинів належали: порушення клятви, зрада, розбій, всілякі крадіжки, нечесні вчинки, злочини, за які закон передбачав тілесне покарання.

Наприкінці XVIII століття за активної участі Катерини II було проведено низку реформ у правовій системі. У Наказі Комісії про складення проекту нового Уложення від 1767 року було закладено основи для перетворення кримінального законодавства. У цьому документі зверталась увага на необхідність диференційованого застосування покарання до співучасників скоєння злочину. Пропонувалися заохочувальні заходи до осіб, які повідомили органи влади про членів злочинних об'єднань тощо. У Наказі пропонувалося частково декриміналізувати недонесення про злочин.

У Статуті благочинному або поліцейському 1782 р. було закладено принципи розмежування інститутів причетності до злочину та інституту співучасті в злочині. Цей документ містив правила застосування покарань до осіб, які вчинили злочин у співучасті. Статут 1782 р. визначав питання кваліфікації діянь, які мали ознаки приховування злочину, недонесення, потурання, а також придбання або збуту майна, здобутого злочинним шляхом.

1. Бобровский П. О. Уклонение от военной службы. По законам древнеримским, французским, германским, шведским, а также русским с XVII века / П. О. Бобровский. — СПб., 1886. — 78 с.

2. *Наказ Екатерины II Комиссии о составлении проекта нового Уложения*. 1767 г. // [Электронный ресурс] // Сайт: «Российский общеобразовательный портал». — Режим доступа : http://historydoc.edu.ru/catalog.asp?ob_no=12793. — Дата доступа: 10.03.2013.

3. *Наумов А. В.* Российское уголовное право. Курс лекций. В двух томах. Т. 1. Общая часть / А. В. Наумов. — 3-е изд., перераб. и доп. — М. : Юрид. лит., 2004. — 496 с.

4. *Полное собрание законов Российской Империи*. Собрание 1-е. 1 марта 1649 — 1825 гг. : В 45 т. Том XVI. 28 июня 1762–1764. — СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. — № 11750. — С. 154–157.

5. *Полное собрание законов Российской Империи*. Собрание 1-е. 1 марта 1649–1825 гг. : В 45 т. Том XVII. 1765–1766. — СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. — № 12455. — С. 227–229.

6. *Полное собрание законов Российской Империи*. Собрание 1-е. 1 марта 1649–1825 гг. : В 45 т. Том XIX. 1770–1774. — СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. — № 14231. — С. 1067–1081.

7. *Полное собрание законов Российской Империи*. Собрание 1-е. 1 марта 1649–1825 гг. : В 45 т. Том XX. 1784–1788. — СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. — № 16187. — С. 344–358.

8. *Российское законодательство X–XX веков*. В 9-ти томах. Т. 5. Законодательство периода абсолютизма / [под общ. ред. О. И. Чистякова]. — М. : Юрид. лит., 1987. — 528 с.

9. *Таганцев Н. С.* Русское уголовное право. Часть Общая / Н. С. Таганцев. — Т. 1. — Тула : Автограф, 2001. — 800 с.

10. *Тальберг Д.* Насильственное похищение имущества по русскому праву (разбой и грабеж). Историко-догматическое исследование / Д. Тальберг. — СПб., 1880. — 302 с.

11. *Указ Екатерины II «Устав Благочиния или Полицейский» от 8 апреля 1782 г.* // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649–1825 гг. : В 45 т. Том XXI. 1781–1783. — СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. — № 15379. — С. 461–488.